דרך - עקב

פרשת עקב פותחת בתיאור הגמול הצפוי להולכים בדרך ה':

וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֵת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה
וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם
וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד
אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ.
וַאֲהֵבְךָ וּבֵרַכְךָ וְהִרְבֶּךָ
וּבֵרַךְ פְּרִי בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ... (דברים ז', י"ב-י"ג)

עצם 'תורת הגמול' - שעל פיה "**הבורא יתברך שמו גומל טוב לשומרי מצוותיו, ומעניש לעוברי מצוותיו**" (רמב"ם - י"ג עיקרים), מופיעה פעמים רבות במקרא, אך כאן, בוחרת התורה בביטוי יוצא דופן לציון היחס בין המעשה הנרצה לבין הגמול הראוי לו: "וְהָיָה **עֵקֶב** תִּשְׁמְעוּן...", ועל שם מילת יחס זו נקראת הפרשה כולה - "**עקב**".

המילה 'עקב' פירושה בפשטות - 'בגלל', 'בעבור', כדרך שנאמר (בראשית כ"ו, ה'): "עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי..." (הרמב"ן).
אלא שעדיין יש לתהות מדוע נקטה התורה בביטוי מיוחד זה ולא כתבה בפשטות: 'והיה **אם** תשמעון את המשפטים האלה...' כדרך שנאמר בסוף פרשתנו: "וְהָיָה **אִם** שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי..." (י"א, י"ג)?

כדי להשיב על שאלה זו, עלינו להתחקות על שורשה של המילה 'עקב':
רש"י - בעקבות מדרש תנחומא - פירש:

"והיה עקב תשמעון" - מצוות קלות שאדם דש בעקביו.

אמנם ברור שדרשה זו חורגת מפשוטו של מקרא, אך ממנה נמצינו למדים שהמילה 'עקב' נתפרשה לחכמים כביטוי מטפורי לעקב רגלו של האדם.
ואכן בדרך זו נוקט האבן עזרא וכה דבריו:

*"עקב" - כמו 'לעולם - עקב' (תהילים קי"ט, קי"ב) דהיינו - **שכר באחרונה**.*

ומבאר הרמב"ן את דבריו:

*כי יקרא בלשון הקודש, תחילת כל דבר - בלשון 'ראש'... ואחרית כל דבר - 'עקב'. כי הלשון יתפוס דמיונו באדם, והראש בו - תחילה, והעקב בו - **אחרית וסוף**.*

מדברי הרמב"ן עולה שפירוש המילה "עֵקֶב" הינו כי בסופו של דבר, 'בעקבו' של דבר - יגיע הגמול.

למה ללכת ב'דרך עוקפת'?

אך הרמב"ן עצמו אינו מסתפק בפירוש זה ומביא פירוש נוסף:

ואונקלוס תרגם: "עקב - חלף" - כמו חלף עבודתכם (במדבר י"ח, ל"א) - עשאו (אונקלוס) לשון סיבוב, הנגזר מ"והיה העקוב למישור" (ישעיה מ', ד') - דרך עיקול ההולך סביב סביב - ויפה פירש - כי לשון עקיבה - כלשון חכמים 'עקיפה', גלגול וסיבוב.

והוא מוסיף השערה לשונית מעניינת, הקושרת את העקב לעקיפה:

ויקראנו כן (לעקב הרגל) - בעבור היותו מעוגל.

ואולם דומה שניתן לקשור בין שתי המשמעויות גם בדרך הפוכה לזו של הרמב"ן: לא עקב הרגל הוא הנקרא על שם העיקול סביב סביב, אלא דרך העיקול, דרך העקיפין היא הנקראת על שם עקב הרגל, היא ההולכת בעקבות סימני הדרך של העקבות, כדרך שנאמר בשיר השירים (א', ח'): "צְאִי לָךְ בְּעִקְבֵי הַצֹּאן". כך אף "וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן" - פירושו: 'והיה **בעקבות** אשר תשמעון...'.

מכל מקום, מעבר לאסוציאציות הלשוניות השונות, יש לעמוד על **המכנה המשותף** לפירושי האבן עזרא והרמב"ן:

בשניהם מודגשת העובדה שהשכר, אינו ניתן במישרין - כאן ועכשיו, אלא בא ב'דרך-עקב': **באחרונה** (אבן עזרא) ו**בדרך מעוקלת** (רמב"ן), ונקודה זו היא עצמה המסר העמוק המונח במילה '**עֵקֶב**'!

התורה מבקשת להבהיר לנו כי אמנם שכר המצוות - בוא יבוא, אך אל לנו לצפות כי יגיע מיד, ועלינו להמתין בסבלנות לקבלתו בדרך עקיפה וממושכת.

אך מדוע למען השם צריך הדבר להיות כך, וכי קצרה יד ה' לשלם גמול לאוהביו - כאן ועכשיו?

יתרה מזו: האם אין ההשהיה הממושכת במתן השכר והעונש, עלולה להביא לפקפוק שמא אינם קיימים כלל? כדברי הכתוב בקהלת (ח', י"א):

אֲשֶׁר אֵין נַעֲשָׂה פִּתְגָם מַעֲשֵׂה הָרָעָה (גזר הדין) - **מְהֵרָה,**
עַל כֵּן מָלֵא לֵב בְּנֵי הָאָדָם בָּהֶם לַעֲשׂוֹת רָע.

[לתשומת לִבם של השופטים המשהים לאין קץ את גזר הדין...]

"היום - לעשותם!"

לשאלות קשות אין לחפש 'תירוצים', אלא לבקש תשובות עמוקות הנובעות מתוך השאלות עצמן, בחינת "**וּמִמֶּנָּה יְנֻשַּׁעַ**". ואף כאן יש לגלות כיצד נובעת "דרך-עקב", מתוך הרעיונות הצפונים בתורת הגמול - עצמה.

'תורת הגמול' כשלעצמה - ישרה ונכונה, ועיקרה בא ללמדנו שהעולם אינו הפקר: יש בו דין, ויש בו דיין, "הגומל לאיש חסד - כמפעלו, ונותן לרשע - רע כרשעתו".

דא עקא: תורת הגמול הזאת, אליה - וקוץ בה, שכן עלולה היא להביא את הבריות לעשות את רצון ה', רק מפחד העונש ומתוך רצון לקבל שכר. או אז, תדחק לשוליים כל המוטיבציה לעבודת ה' לשם שמים, וכל האנשים ינהגו כילדים קטנים המצפים לסיפוקים מיידיים.

לפיכך, כדי לחנך את האדם להגיע למדרגה הגבוהה של עשיית המצוות לשם שמים, ולא "על מנת לקבל פרס" (אבות א', ג'). הכרח היה לדחות את קבלת השכר והעונש - ולתתם - לאחר מכן - 'בדרך עקב'.

דברים מפורשים ברוח זו אומר מדרש תנחומא בפתח פרשת עקב, על הפסוק "וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן":

זה שאמר הכתוב: "...נעו מעגלותיה לא תדע" (משלי ה', ו')

אמר ר' אחא בשם ר' אבא בר כהנא:

טלטל הקב"ה שכר עושה מצוה בעולם הזה,

*כדי שיהיו ישראל עושים **מִשְׁלֵם**.*

היינו: עושים מצוות בלב שלם - לשם שמים.

❖ ❖ ❖

דומה, שזהו קו התפר בין פרשת ואתחנן לפרשת עקב:

בסוף פרשת ואתחנן נאמר:

וְשָׁמַרְתָּ אֶת הַמִּצְוָה וְאֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים,

אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם. (ד', י"א)

ופירשו חכמים:

היום - לעשותם - ולא למחר - לעשותם.

היום - לעשותם, ומחר - לקבל שכרם. (ערובין נב ע"א)

הווה אומר: עלינו להיות 'עכשוויסטים' - הנתבעים **לעשות עכשיו!** אבל לא 'עכשוויסטים' - המצפים **לקבל שכר עכשיו.**

לפיכך בא הכתוב הסמוך לו, בתחילת פרשת עקב ומציין: "וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן": עתידין אתם לקבל שכר, אבל רק ב'דרך-עקב'.

אין מי שהיטיב לנסח דברים אלה בלשון בהירה וחדה יותר מ'הנשר הגדול' - הרמב"ם בסוף הלכות תשובה (י', ב'):

*העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה, לא מפני דבר בעולם! לא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה, **אלא עושה האמת מפני שהיא אמת, וסוף הטובה לבוא בגללה.***

"עושה האמת מפני שהיא אמת..."

אסיים בסיפור אישי, העומד בסימן דברים אלה של הרמב"ם:
בשיחה שקיימתי בשכבר הימים עם ידידי זבולון המר ז"ל, בהיותו שר החינוך, עלתה שאלה קשה:
מוסכם היה, שאי אפשר להתחמק מחלוקת תעודות, ויש הכרח לנקוט לעתים בשיטת 'שכר ועונש', ובכל זאת - כיצד ניתן לחנך בני נוער ללמוד תורה ולקיים מצוות לשם שמים, ולא רק כדי לקבל ציונים טובים או צ'ופרים?
אגב העיון בשאלה זו, פתחתי לפני זבולון את הרמב"ם בהלכות תשובה, והראיתי לו את המשפט הנפלא: "**עושה האמת מפני שהיא אמת, וסוף הטובה לבוא בגללה**".
התבונן זבולון במשפט זה, קרא אותו פעם ועוד פעם ואמר בהתרגשות: "איזה משפט נפלא! אלו מילים, איזו עצמה!"
אך לאחר מכן נאנח ואמר: "אבל בינינו לבין עצמנו, האם אין סתירה מסוימת בין חלקו הראשון של המשפט, לחלקו השני?
הרי ברגע שהאדם יודע שבסופו של דבר תגיע אליו הטובה, אין הוא יכול להשתחרר מן הציפייה לקבל את אותה טובה, ואיך יוכל לעשות את האמת - רק מפני שהיא אמת?"
עניתי לו: "אין ספק שזהו ניסיון קשה, אבל כדי להקל על האדם לעמוד בו, אין השכר בא מיד אלא לאחר סיבוכים וגלגולים ממושכים, ולפיכך מדגיש הרמב"ם: '...**וסוף הטובה לבוא בגללה**', בסוף - ולא מיד".
התבונן זבולון פעם נוספת בדברי הרמב"ם ואמר: "כמה ישרים הם: "**עושה האמת מפני שהיא אמת - וסוף הטובה לבוא בגללה**". אני חושב שכדאי להפוך אותם לסיסמא, ולתלותה ככרזה בבתי הספר ובבתי הכנסת.
...והוסיף ואמר בחיוך מר: "...ואולי גם על כותלי משכן הכנסת...".

